SSOAR

Open Access Repository
www.ssoar.info

Educație universitară și fundații confesionale în Transilvania secolului al XIX-lea: un model de actualitate în Europa?

Carp, Radu

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:
Carp, R. (2007). Educație universitară și fundații confesionale în Transilvania secolului al XIX-lea: un model de actualitate în Europa? *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, *7*(3), 549-554. https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56094-0

Nutzungsbedingungen:
Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de

Terms of use:
This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Comercial-NoDerivatives). For more Information see:
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0

gesis
Leibniz-Institut
für Sozialwissenschaften

Mitglied der
Leibniz-Gemeinschaft

Educație universitară și fundații confesionale în Transilvania secolului al XIX-lea
Un model de actualitate în Europa?

RADU CARP

Majoritatea istoricilor care au abordat secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au subliniat rolul pe care l-au avut studiile universitare ale intelectualilor care au contribuit la formarea națiunii române în perioada de racordare a societății românești la valorile Europei moderne, fenomen valabil de altfel în cazul tuturor națiunilor din Europa Centrală și de Sud-Est. Societatea modernă din aceste țări este rezultatul a ceea ce Virgil Nemoianu numea „etosul instruirii"[1], diferit de cel protestant al muncii.

Având în vedere populația românească majoritar rurală din Transilvania, formarea unei noi intelectualități a fost rezultatul unui efort colectiv, asumat de Biserici și de comunitățile locale prin diferite forme de inițiativă privată.

Primele burse de studii pentru românii transilvăneni au fost acordate la inițiativa monarhiei austriece, care avea interesul de a forma un cler greco-catolic bine instruit. În timpul episcopului Inochentie Micu Klein, Biserica Greco-Catolică a creat primele fonduri de stipendii din care s-au acordat burse la Colegiul Urban De Propaganda Fide. Succesorul lui Klein, episcopul Patru Pavel Aron a transmis prin testament întreaga sa avere fondurilor de susținere a școlilor din Blaj și pentru întreținerea tinerilor români aflați la studii la Roma.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, la bursele de studii asigurate din fonduri de stat sau ecleziale se adaugă cele date de laici. Un exemplu în acest sens este Fundația Romantzai, creată de medicul cu același nume care prin testamentul întocmit la Viena în 1842 și-a destinat întreaga sa avere pentru constituirea unei fundații, administrate de Episcopia greco-catolică de la Blaj care să acorde burse tinerilor ce doreau să studieze la Viena, Budapesta sau Cluj.

Biserica Ortodoxă a preluat la rândul ei acest model, în condițiile în care sprijinul statului era mult mai limitat decât pentru alte Biserici. Astfel, potrivit Rezoluției imperiale din 1809, trimiterea de tineri ortodocși la Universitatea din Viena se putea face prin intermediul Fondului sidoxial, compus din contribuțiile financiare ale familiilor ortodoxe. Primul bursier al acestui Fond a fost Gheorghe Lazăr.

Românii ortodocși din Banat au solicitat accesul la bursele oferite de stat, în aceleași condiții ca și celelalte confesiuni, ceea ce le-a fost refuzat. Drept urmare, mitropolitul sârb Ștefan Stratimirovici a instituit un fond de burse la care aveau acces atât tinerii ortodocși sârbi, cât și cei români.

Modelul fundațiilor greco-catolice care acordă burse pentru instruire școlară și universitară se extinde în prima jumătate a secolului al XIX-lea. La sfârșitul secolului

---

[1] Virgil NEMOIANU, „Cazul etosului central-european. Instruirea dincolo de clase", în Adriana BABEȚI, Cornel UNGUREANU(coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Polirom, Iași, 1997, p. 168.

al XIX-lea, Mitropolia de la Blaj administra peste 40 de fundații de stipendii. Un anumit procent era destinat burselor, iar restul fondurilor se capitalizau pentru a asigura continuitatea acestor fundații.

Acordarea de stipendii pentru urmarea cursurilor universitare este din ce în ce mai mult folosită și de către Biserica Ortodoxă, mai ales datorită personalității mitropolitului Andrei Șaguna. Acesta a pus în 1853 bazele Fundației Francisc Iosif care a acordat burse studenților în teologie (pentru universitățile din Leipzig și Jena) și celor de la Academia de Drept din Sibiu. Nu este singura fundație înființată sub auspiciile Mitropoliei Ortodoxe de la Sibiu, putând fi date multe exemple similare.

După constituirea episcopiilor ortodoxe de la Arad și Caransebeș, s-au creat fundații asemănătoare celor de la Sibiu. Amintim de asemenea fundațiile din Lugoj care au funcționat între 1865 și 1915.

Distinct de fenomenul fundațiilor care acordau burse de studii, aflate în administrarea Bisericii Ortodoxe și a celei Greco-Catolice, alte fundații transilvane au avut un rol deosebit în formarea intelectualității, cum este cazul ASTRA și al fundațiilor create sub auspiciile ASTRA. Erau vizate studiile universitare de la Viena, Budapesta, Praga dar și școlile de meserii.

Cea mai importantă fundație de stipendii a românilor din Transilvania secolului al XIX-lea a fost Fundația Gojdu, întocmită pe baza testamentului lui Emanuil Gojdu, redactat în 1869. Acesta a dispus ca cea mai substanțială parte a averii sale să fie lăsată „în întregul ei acelei părți a națiunei române din Ungaria și Transilvania, care se ține de legea răsăriteană ortodoxă". Emanuil Gojdu a împuternicit o reprezentanță, alcătuită din „mitropolitul sau arhiepiscopul oriental ortodox român", din „toți episcopii orientali orientali ortodocși români din Ungaria și Transilvania" și „toți atâți, și afară de aceștia încă trei bărbați laici autoritativi, cunoscuți pentru… trezvia lor împreunată cu sentimente de devotați români orientali ortodocși". Averea rămasă fundației a fost trecută, potrivit dispozițiilor testamentare, sub controlul Mitropoliei ortodoxe române, „spre fructificare la locuri sigure și cu credit solid". Bursele trebuiau acordate „acelor tineri români de religiunea răsăriteană ortodoxă, distinși prin purtare bună și prin talente, ai căror părinți nu sunt în stare cu averea lor proprie să ducă la îndeplinire creșterea și cultivarea copiilor lor".

Fundația Gojdu nu apare deci ca o inițiativă singulară, născută ca urmare a voinței testamentare a lui Emanuil Gojdu, ci vine în continuarea firească a unor demersuri similare venite din partea clerului și laicilor ortodocși din Transilvania secolului al XIX-lea. Cum accesul la educație era, pentru români, mult mai restrictiv decât în cazul altor națiuni, s-a găsit această variantă pentru a asigura o educație de calitate pentru tinerii care doreau să își construiască o carieră profesională bazată pe studii temeinice. Avem de-a face cu un tip de colaborare de succes între cler și laicat, în condițiile în care o astfel de formulă instituționalizată nu avea practic un echivalent în Europa Centrală și de Sud-Est. Nu este întâmplător faptul că Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe scris de mitropolitul Șaguna era foarte asemănător cu testamentul lui Gojdu, acordând putere de decizie unor organisme compuse din 1/3 clerici și 2/3 laici. De altfel, Șaguna a făcut parte din prima Reprezentanță a Fundației Gojdu.

Trebuie subliniat faptul că Fundația Gojdu, spre deosebire de fundațiile de stipendii care funcționau în acea perioadă, își propunea să acorde burse doar tinerilor proveniți din familii defavorizate, ceea ce deschidea la acea vreme noi perspective pentru implicarea Bisericii Ortodoxe în domeniul social.

Pe parcursul activității sale, Fundația Gojdu s-a extins și a preluat în administrarea sa și alte fundații similare, cum ar fi fundațiile Mutovsky, Dona sau Alexandru și Ana Nedelcu din Lugoj.

În perioada 1871-1918, Fundația Gojdu a sprijinit formarea a 1075 intelectuali români, din care 426 și-au încheiat studiile cu obținerea titlului de doctor în științe. Printre bursieri s-au numărat: Victor Babeș, Valeriu Braniște, Octavian Goga, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Traian Vuia, Dumitru Stăniloae etc[1].

Este interesant de remarcat că pe modelul Fundației Gojdu a funcționat și o fundație alcătuită pe baza dispozițiilor testamentare din 1871 ale mitropolitului Andrei Șaguna. Prin acest testament, făcut public în 1873, Șaguna preciza că „toată averea ce se va găsi după moarte să rămână arhiepiscopiei noastre spre scopuri bisericești, școlare și filantropice prin o fundațiune pentru toți timpii viitori". Fundația înființată de Șaguna era concepută pentru o durată nelimitată de timp, în timp ce Fundația Gojdu era concepută a funcționa până în 2021, după care fondurile urmau a fi utilizate „pentru orice alte scopuri ale românilor de religiunea ortodoxă răsăriteană".

Potrivit testamentului lui Șaguna, fundația urma să fie condusă o comisie administrativă compusă din succesorul său mitropolitan, un secretar care putea fi cleric sau laic, un paroh și doi laici.

Revenind la Fundația Gojdu, aceasta a sistat acordarea de burse ca urmare a blocării fondurilor sale de către guvernul maghiar după Primul Război Mondial, decizie care contravenea Tratatului de la Trianon. Chiar și în aceste condiții, istoricul Ioan Lupaș obține sprijin financiar din partea Fundației Gojdu, mutată la Sibiu, pentru a scrie monografia fundației și cea dedicată vieții lui Emanuil Gojdu[2].

După Primul Război Mondial, fundațiile de stipendii afiliate Bisericii Ortodoxe au continuat să desfășoare o activitate remarcabilă în Transilvania, până la adoptarea în 1925 a unui nou statut al BOR. O mărturie elocventă în acest sens este reprezentată de ședințele publicate ale Congresului Național Bisericesc. Astfel, în 1924 se aprobă „literele fundaționale" (statutul) și testamentul unui alt mecena transilvan, Alexandru Lebu. Din actele care descriu aceste ședințe aflăm că la 1 ianuarie 1924 averea Fundației Șaguna se ridica la 550 000 lei[3]. Statutul BOR din 1925 renunță la modelul șagunian de organizare a Bisericii Ortodoxe, ceea ce a avut și o consecință indirectă: limitarea fondurilor gestionate de fundațiile de stipendii și, implicit, a modelului de colaborare cler-laicat în domeniul educației confesionale, din moment ce statul se implică mai mult în acest domeniu.

După îndelungate tratative între guvernul maghiar și cel român, s-a ajuns în cele din urmă la un acord, semnat în 1937, prin care statul maghiar se obliga să pună la dispoziția Fundației Gojdu întreg patrimoniul de pe teritoriul Ungariei. Acest acord, ratificat de Ungaria în aprilie 1940, nu a fost pus însă în aplicare, partea maghiară invocând starea de fapt intervenită ca urmare a Dictatului de la Viena, argument fals, atâta vreme cât între cele două țări nu intervenise starea de beligeranță (creată abia în 1944).

---

[1] Pentru o prezentare exhaustivă a bursierilor Fundației Gojdu, v. Cornel SIGMIREAN, Aurel PAVEL, *Fundația „Gojdu" – 1871-2001*, Editura Universității Petru Maior, Târgu Mureș, 2002, pp. 81-170.

[2] Ioan LUPAȘ, *Emanuil Gozsdu 1802–1870. Originea și opera sa*, Editura Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1940.

[3] *Protocolul Congresului Național-Bisericesc ordinar al Mitropoliei românilor ortodocși din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1925, p. 24 și urm.

La recomandarea URSS, cele două state renunță reciproc la orice pretenții de despăgubiri printr-un acord din 1953. Cele două state au renunțat însă numai la drepturile care le aparțineau, nu și la cele care aparțineau unor persoane juridice de drept privat, cum era cazul Fundației Gojdu – argument care nu este recunoscut nici astăzi de partea maghiară.

În 1996, Fundația Gojdu a fost reînființată la Sibiu, la inițiativa mitropolitului Ardealului – IPS Antonie Plămădeală – și al Banatului – IPS Nicolae Corneanu. De fapt, Fundația Gojdu nu și-a încetat niciodată existența, fiind recunoscută ca persoană juridică de drept privat prin Decretul nr. 21/1924 care stabilea regimul general aplicabil asociațiilor și fundațiilor, iar acest Decret nu a fost niciodată abrogat expres în perioada comunistă, nefiind îndeplinite însă condițiile pentru punerea sa în aplicare până la schimbarea de regim politic din decembrie 1989.

Reînființarea Fundației Gojdu a contribuit la repunerea în discuție a recuperării patrimoniului aflat pe teritoriul Ungariei, la nivel oficial, prin contacte diplomatice româno-maghiare. Nu dorim să insistăm asupra acestui aspect de istorie recentă, extrem de controversat, motivul fiind Acordul româno-maghiar privind înființarea Fundației Publice Româno-Ungare „Gojdu" semnat la București în octombrie 2005, contestat de Biserica Ortodoxă Română (BOR) pe motivul că în acest mod Fundației Gojdu de la Sibiu, continuatoarea de drept a Fundației Gojdu care a funcționat până în 1918, i se substituie o entitate juridică ce nu are nimic comun cu intențiile exprimate de Emanoil Gojdu în testamentul său, în timp ce Ministerul Afacerilor Externe susține că noua fundație creată prin acest Acord nu împiedică redobândirea patrimoniului de către Fundația Gojdu de la Sibiu.

BOR a declarat că, indiferent dacă acest acord va fi sau nu pus în aplicare, va face demersuri pentru ca Fundația Gojdu de la Sibiu să își recupereze patrimoniul, astfel încât să fie reluată tradiția acordării de burse tinerilor români ortodocși care doresc să studieze la universități de prestigiu din Europa.

Lăsând la o parte chestiunile juridice aflate în litigiu la momentul actual între Statul român și BOR pe tema Fundației Gojdu, ne punem în mod firesc întrebarea dacă modelul instituit de Fundația Gojdu (și alte fundații de stipendii care i-au precedat) în secolul al XIX-lea în privința colaborării cler-laicat cu scopul perfecționării educației tinerilor își mai găsește aplicabilitatea în contextul actual european.

Sectorul public al statelor europene nu mai este în prezent singurul producător de bunăstare (*welfare*). Criza „statului bunăstării" (*welfare state*) se manifestă prin posibilități scăzute de a găsi resurse alternative de finanțare care să corespundă nevoilor societății. În Europa, în mod tradițional, Bisericile au preluat activitatea caritabilă în momentele în care solidaritatea socială a avut momente de slăbiciune. S-au creat astfel multe asociații cu scopuri sociale, caritative, medicale sau educaționale, afiliate Bisericilor care au preluat din sarcinile atribuite statului. Potrivit lui Inger Dübeck, Europa este caracterizată astăzi de un „amestec de bunăstare", consecința intersecției și colaborării a trei sectoare: public (statul, autoritățile locale), de piață (firme) și al societății civile (asociații sau grupări de asociații fără scopuri patrimoniale)[1]. Asociațiile afiliate Bisericilor vor rămâne și în continuare

[1] Inger DÜBECK, „The Crisis of the Welfare State and the Importance of Church-Related, Charitable, Non-Profitmaking Organizations", în Inger DÜBECK, Frands Ole OVERGAARD, *Social Welfare, Religious Organizations and the State*, proceedings of the meeting, Sandjerg, November 18-20, 1999, Giuffrè Editore, Milano, 2003, pp. 1-2.

importante, datorită rolului lor de intermediari între stat, Biserică și individ, iar funcțiile lor vor fi, ca și în prezent, în principal sociale, educaționale dar și de comunicare. Există astăzi un număr impresionant de asociații și fundații în Europa care îndeplinesc aceste roluri. Cu privire la funcția educațională, aceasta se manifestă îndeosebi prin intermediul instituțiilor de învățământ confesionale. Din examinarea celei mai recente și mai complete lucrări care analizează rolul asociațiilor afiliate Bisericilor în Europa[1], nu se regăsește nici un caz similar a ceea ce a fost Fundația Gojdu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Este acesta un argument pro sau contra reluării acestei tradiții în contextul actual european? Nu trebuie uitat că scopul inițial al Fundației Gojdu a fost educațional și deopotrivă social, prin sprijinirea accesului la educație pentru familiile defavorizate. Acest scop corespunde, după cum am văzut, celor două funcții de bază ale activității asociațiilor afiliate Bisericilor în Europa. Nici una nu are acest dublu scop, ceea ce înseamnă cu o nouă Fundație Gojdu care să respecte întocmai voința testatorului ar fi o noutate nu numai în peisajul românesc, dar și în cel european și, de ce nu, un model de urmat…

La o privire mai atentă, există însă elemente concrete care temperează într-un fel această concluzie. În ciuda intențiilor manifestate în cazul Gojdu, prin care înțelegem că BOR dorește ca prin fundația de la Sibiu să reia tradiția acordării de burse de studii, în cazul în care ar recupera patrimoniul aflat pe teritoriul Ungariei, trebuie spus că în momentul de față există diferite fundații cu care BOR colaborează, dar nu pe proiecte educaționale, ci cu preponderență social-caritative. În prezent, se află la studii în diferite instituții de învățământ din străinătate aproximativ 150 de teologi români, ale căror burse sunt oferite de facultățile partenere sau de statul român.

În anul 2005, BOR a intervenit, prin acordarea de recomandări, în vederea obținerii de burse de studiu pentru 28 de teologi români, dar nu a finanțat burse din fondurile proprii.

Potrivit Codului fiscal adoptat în decembrie 2003, contribuabilii pot dispune asupra destinației unei sume reprezentând până la 1% din impozitul anual datorat pentru sponsorizarea entităților non-profit. Ulterior, acest procent a crescut la 2%. Cultele religioase nu au putut beneficia în mod direct de această facilitate fiscală de care au beneficiat în schimb numeroase fundații patronate de culte, inclusiv BOR. Nu există date relevante asupra diferitelor destinații ale sumelor obținute în acest mod de aceste fundații; este greu de crezut însă că sumele respective au fost destinate unor activități de sprijinire a formării profesionale a tinerilor la nivel universitar.

În noul proiect de Cod fiscal, aflat în prezent în dezbatere publică, pe lângă entitățile non-profit sunt menționate și unitățile de cult. Astfel, contribuabilii vor putea sponsoriza indirect cultele de care aparțin, prin intermediul unităților de cult[2].

Spre deosebire de secolul al XIX-lea, BOR nu mai are ca prioritate acordarea de sprijin prin burse de studii, direct sau prin intermediul fundațiilor pe care le patronează. Motivul este că situația s-a schimbat între timp în direcția unui acces

[1] Inger DÜBECK, „The Crisis of the Welfare State...cit.".

[2] Asupra facilităților fiscale ale cultelor și asociațiilor religioase în România, v. Radu CARP, „The Legal Framework on Religious Associations from a Romanian and a Comparative Perspective", în Adrian LEMENI, Florin FRUNZĂ, Viorel DIMA (ed.), *Libertatea religioasă în context românesc și european*, Editura Bizantină, București, 2005, pp. 236-250.

larg la educație, prin intermediul facultăților de profil. Învățământul ortodox nu are o natură confesională, fiind complet etatizat.

Dacă demersul clerului ortodox, sprijinit și de o parte a laicatului, prin care se dorește ca Fundația Gojdu de la Sibiu să își recapete patrimoniul, cu scopul de a relua tradiția acordării de burse va avea succesul scontat, va fi vorba de un caz atipic în actualul context confesional și educațional din România însă, totodată, un posibil model de urmat pe plan european.